

sıkıntıya dikkat çeker ve öteden beri padişah zevcelerinin hükümdara tesir ettikleri zamanlarda fitne ve fesattan başka bir şey görülmediğini ifade eder (s. 246 vd.). Gerçekten Türk devletleri zaman zaman kadınların tahakkümünden dolayı büyük zararlar görmüştür.

Hârizmşahlar'da da "terken" denilen sultan hanımlarının nüfuz ve kudreti büyüktü. Nitekim İlarıslan ölünce oğlu Sultânşah henüz küçük yaşta olduğundan ülkeyi bir süre annesi idare etmişti. Öte yandan Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in annesi Terken Hatun, mensup olduğu Kanklı ulusuna ve kendi askerlerine dayanarak oğlu ile nüfuz mücadelesine girişmişti. Memlükler'in ilk hükümdarı Türk asıllı Şecerüddür ile Fars'ta hüküm süren Salgurlu atabeglerinin sonuncusu Âbiş Hatun siyasi faaliyetleriyle tanınan ünlü hatunlardı. Kutluğhanlılar'dan Kutbüddin'in karısı Terken Hatun da on yıl kadar ülkeyi küçük oğlu adına yönetmiş, dirayeti ve başarılarıyla tarihçilerin takdirini kazanmıştır. Anadolu Selçuklularında I. Kılıcarıslan'ın hanımı Ayşe Hatun, II. Kılıcarıslan'ın kızı Gevher Hatun ve II. Gıyâseddin Keyhusrev'in hanımı Gürcü Hatun gibi nüfuzlu hatunlar vardı.

Moğollar'da da hükümdar hatunlarının protokolde mevki sahibi olduğu bilinmektedir. Hatta çıkan emirnamelelere "sultanın ve hatunlarının emriyle" ibaresinin yazıldığı, hükümdar ailesine mensup kadınların büyük gelirlerinin bulunduğu kaydedilir (İbn Battûta, I, 250 vd.). İbn Battûta Anadolu, Altın Orda, İlhanlı ve Çağataylı ülkelerini dolaşırken hükümdarların hanımı tarafından da kabul edildiğini, bu arada Alâeddin Eretna'nın hanımı Toga Hatun'la Kayseri'de, Orhan Bey'in zevcesi Nilüfer Hatun'la İznik'te görüştüğünü belirtmektedir (a.g.e., I, 325, 342). Yine İbn Battûta, Altın Orda Hükümdarı Özbek Han'ın zevcelerinden Ulu Hatun'a hürmette kusur etmediğini, bu hanımın emrine elli kadar cârîye verildiğini, öteki üç hatunun ise derece bakımından onun altında olduğunu, fakat çok süslü özel arabalara sahip olduklarını kaydetmektedir (a.g.e., I, 325 vd.).

İlhanlılar'da hatunların ve özellikle rütbe bakımından hepsinin üstünde bulunan başhatunun hükümdar üzerinde büyük nüfuzu vardı. İlhanın eşlerinin sözünden pek çıkmaması zaafından değil onlara hürmetinden dolayı idi. Hülâgû Han'ın Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'u eşlerinin aracılığı üzerine affettiği bilinmektedir. Aynı şekilde Vezir Şem-

seddin Cüveynî de Ahmed Teküder'in hanımı Ermeni Hatun'un ricasıyla hayatını kurtarmıştı. İlhanlılar'da hükümdar ailesinden olan hatunlar yeni ilhanın seçiminde oy sahibi idiler ve yeni hükümdarın cülüsünde ümerânın yanı sıra onlara da bahşiş verildi. Cülüs merasimi esnasında hatunlar hükümdarın sağında otururlar, toy ve şölenlere de katılırlardı. İlhanın hatunlarının kendi idarelerine ayrılmış "incü" denilen geliri yüksek dirlikleri vardı. Bir yere göç sırasında önce başhatunun hareket etmesi usuldendi. Hatunlardan her biri özel bir yere iner, hepsinin ihtiyaçları emirlerine tahsis edilmiş görevli ve hizmetlileri tarafından karşılanırdı (a.g.e., I, 253).

İlhanlı hükümdarının hatunları soylu Moğol veya Türk ailelerinden alınırdı; "serârî" denilen odalıklarda ise asaletten çok güzellik aranırdı. Hükümdarlık önce hatunların, bunların çocuğu yoksa odalıkların erkek çocuklarının hakkıydı. Yeni hükümdarın, babasının ölümünden sonra onun (veya amcasının) hatunlarından biriyle evlenmesi töre gereği idi; meselâ Abaka Han, babası Hülâgû'nun zevcelerinden Olcay Hatun'u almıştı. Abaka Han'ın dokuz zevcesinden biri Bizans imparatorunun kızı Despina, diğeri, daha sonra oğlu Geyhatu ile evlenecek olan Kutluğhanlılar'dan Pâdişah Hatun'du. Argun Han'ın da yedi hatunundan ikisi babasının zevceleri, Selçukî Hatun diye anılan hanımı ise Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Kılıcarıslan'ın kızı idi. Argun'un odalıklarının birinden doğan Gâzân Han'ın da sekiz hatunundan ikisi amcası Geyhatu'nun zevceleri idi. İlhanlı hükümdarlarının beğendiği evli bir kadını kocasının terketmesi eski Moğol âdetlerindendi. Nitekim Ebû Said Bahadır Han, Hasan-ı Büzürgün (Şeyh Hasan b. Emir Hüseyin) hanımı Bağdat Hatun'u babası Emir Çoban'ın muhalefetine rağmen zorla nikâhı altına almış ve onu başhatunluğa yükseltmişti. Moğollar arasında İslâmiyet'in yayılmasından sonra bu âdetlerin yavaş yavaş terkedildiği görülmektedir.

Timurlular'da hatun yerine daha çok, sonradan Hindistan ve Pakistan'a da geçen "begüm" unvanı kullanılmıştır. Aynı şekilde "bîbî" de yüksek mevkideki kadınlara verilen bir unvandı.

Osmanlılar ilk zamanlarda, Selçuklular gibi hükümdar hanımlarına ve kızlarına hatun demişlerdir. Osman Gazi'nin hanımı Mal Hatun, Orhan Bey'in hanımı Nilüfer Hatun, Yıldırım Bayezid'in zevceleri Devlet ve Hafsa hatunlar, Fâtiha Sultan

Mehmed'in hanımı Sitti Mükrime Hatun bu unvanla anılan hanımların en meşhurlarıdır. Fâtiha'ten itibaren civar beyliklerin Osmanlı çatısı altına alınmasından ve şehzadelerin saraydaki cârîyelerle evlenmeye başlamasından sonra hatun unvanı yerini "haseki" ve "hanım sultan"a bırakmış, XVII. yüzyıldan itibaren de "kadın" ve özellikle "kadinefendi" unvanları kullanılmıştır. Bu unvanla anılan hanımların çeşitli yerlerde yaptırdığı hayrat binaları eseri yaptırmanın adından çok "hatuniye" ismiyle tanınmaktadır. Konya'ya bağlı Kadınhanı kasabasının eski adı olan Hatunhanı böyle bir binadan gelmektedir. Bundan başka yine Konya'ya bağlı Hatunsaray yerleşim merkezi de adını hatun tarafından yaptırılan binadan almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Clauson, *Dictionary*, s. 602-603; Räsänen, *Versuch*, s. 157; Steingass, *Dictionary*, s. 437; Doerfer, *TMEN*, III, 132 vd.; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 102, 110, 111; Nizâmülmülk, *Siyasetnâme* (Bayburtluğil), s. 246 vd.; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 250 vd., 325 vd., 342-343, 372; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 180-182, 183, 188, 191-195, 245; a. mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 146 vd.; Spuler, *İran Moğolları*, s. 276-278; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, s. 60; A. Âfet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul 1975, s. 32 vd.; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, s. 230-231; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 190 vd.; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 64-68; Mahmut Arslan, *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul 1987, s. 54, 64, 68; V. A. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti* (trc. Azer Yaran), Ankara 1988, s. 302-304; Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1993; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, ts., I, 204-211; L. Bonvat, "Essai sur la civilisation timouride", *JA*, sy. 208 (1926), s. 200-201; Pakalin, I, 769; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XII, 8; J. A. Boyle, "Khatun", *EP* (Fr.), IV, 1164.



ABDÜLKADİR ÖZCAN

HATUNİYE CAMİİ

(bk. MEYDAN CAMİİ).

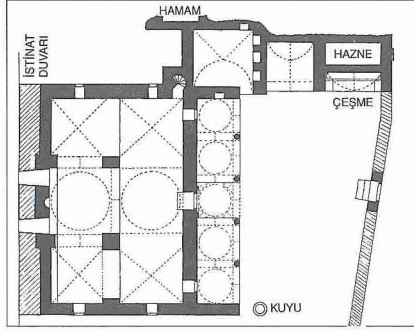
HATUNİYE CAMİİ

Amasya'da
XV. yüzyılın sonlarında
veya XVI. yüzyılın başlarında
yapılmış cami.

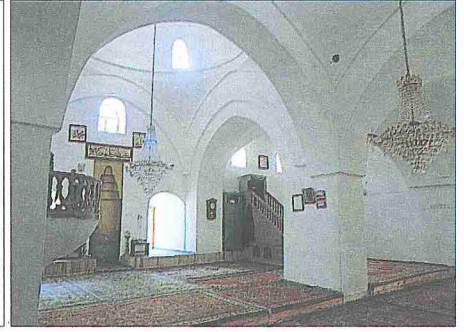
Hatuniye mahallesindedir. Yeşilirmak'ın kuzey kıyısına II. Bayezid'in hanımlarından Bülbül Hatun tarafından bir sıbyan mektebi ve bir imaretle birlikte yaptırılan

miştir. Doğusunda Dânişmendliler'e ait Enderun Camii, batısında Selçuklular'a ait Yıldız Hamamı (Çukur Hamam) yer alır. *Amasya Târîhi* müellifi Hüseyin Hüsâmeddin, mektebin kâgir ve çok sağlam olduğunu, 1300 (1882) yılında yine aynı amaçla kullanıldığını, imaretin yanlarında da büyükçe birer tabhâne bulunduğunu kaydetmektedir. Caminin doğusundaki basit yapının zikredilen mektep olması ihtimal dahilindedir. Camiye, kuzeydeki yoldan yuvarlak kemerli bir kapıyla girilen ve basamaklarla inilen küçük bir avludan geçilmektedir. Avlunun sağında sivri kemerli derince bir niş içinde hazneli bir çeşme ve sivri tonozlu bir helâ mevcuttur. Daha sonra da bir tarafından caminin son cemaat yerine, diğer tarafından Yıldız Hamamı'na bitişik olan ve içinde dört adet dolap bulunan tonozlu bir oda gelmektedir. Eski resimlerden küçük avluda bir kuyu bulunduğu anlaşılmaktadır.

Cami, arka arkaya ekseninde yer alan ve boyutları farklı iki dikdörtgen kâgir pâyeye oturan iki küçük kubbe ve yanlarındaki daha alçak ikişer çapraz tonozla örtülü hacimlerden teşekkül etmiştir. Bu plan tipinin özellikle XV. yüzyılda Bursa, Alaşehir, Manisa, Dimetoka gibi yerlerde ve XVI. yüzyılda zaman zaman İstanbul'da kullanıldığı görülür. Beş kubbeli olan son cemaat yerinin yan duvarları uzatılmıştır. Minare sağda ve camiye bitişiktir. Bina moloz taştan yapılarak sıvanmış ve tuğladan kirpi saçakla çevrilmiştir. Son



Amasya Hatuniye Camii'nin planı ve içinden bir görünüş



cemaat yerinin alın duvarı ise kısmen araları üç sıra dikine tuğlalı taşla örülmüş ve tuğladan hendesi bir su ile bezenmiştir. Son cemaat yerinin orta kubbesine tromplarla ve yan kubbelerine pandantiflerle geçiş sağlanmıştır. Kaidesiz mermer sütunların başlıkları basit ve sade, kemer gergileri ahşaptır. İri söveli ve basık kemerli kapı mermer bir silme ile çevrilidir; üzerindeki kitâbe yerine 1980'de sarı zemin üstüne siyah yağlı boya ile, "Yâ müfettiha'l-ebvâb iftah lenâ hayra'l-bâb" ibaresi yazılmıştır. Caminin iç ölçüleri 15,70 × 12,20 metredir. Kalınlığı 1 metreyi bulan duvarlardan Yeşilirmak yönündeki taşkınlarla karşı üst sıra pencere hizasına kadar takviye edilerek 2,50 metreye ulaştırılmıştır. Yan duvarların alt ve üst sıralarında ikişer, kible duvarında altta mihrabın iki yanında mazgal gibi daralan iki, üstte beş ve kubbeleşme de dörder pencere vardır; son cemaat yerine bakan kuzey duvarındaki iki pencere ise örülerek dolap haline getirilmiştir. Mihrap basit bir yuvarlak niş şeklindedir; ahşap minber yenidir. Gövdesi ve bindirmeli tarzda yapılan şerefe altı tuğladan, korkuluğu taştan olan minarenin girişi caminin içindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Amasya Tarihi, I, 133, 137, 262, 263; *Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler*, Ankara 1972, I, 242; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 35.



İ. AYDIN YÜKSEL

HATUNİYE KÜLLİYESİ

Manisa'da
XV. yüzyıl sonlarına ait külliye.

Hükümet konağının yukarısında yer alır. II. Bayezid'in eşlerinden Hüsnüşah Hatun adına oğlu Şehzade Şehinşah tarafından yaptırılmıştır. Hüsnüşah Hatun'un

Rebülevvel 903 (Kasım 1497) tarihli vakfiyesinden Manisa'da bir cami, bir imaret, bir hamam ve bir han yaptırdığı öğrenilmekte, ayrıca "ta'lim-i sibyan" için bir muallim tayin edildiği yolundaki ifadeden bunlar arasında bir de sibyan mektebinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim caminin batısında bir mektep binası mevcuttur (aş. bk.). Külliyein merkezini teşkil eden caminin cümle kapısı üzerindeki kitâbe 896 (1490-91) tarihlidir ve doğrudan Hüsnüşah Hatun'un adını vermektedir; celi sülüsle ve Arapça olarak üç satır halinde yazılmış, inşa tarihi ebced hesabıyla "bi-hayri'l-binâ" şeklinde kaydedilmiştir. Onun üstündeki ta'lik hatlı dört satırlık ikinci kitâbe Sultan Abdülmecid'in tâmiratına aittir. Cami, kayıtlara göre 1020'deki (1611) bir zelzelede harap olmuş, 1047'de (1637) su yolları, 1053 (1643) ve 1083'te de (1672) kendisi çeşitli tamirler geçirmiştir. Evliya Çelebi'ye göre "tahil pazarı içre cemâat-i kesireye mâlik bir câmi-i atîk"tir.

Plan olarak bir orta kubbe ile yanlarında ikişerden dört adet daha küçük kubbe örtülü beş mekân ve beş bölümlü bir son cemaat yerinden meydana gelen caminin kible tarafından ana cadde geçmektedir. Duvarlar bir sıra kesme taş, iki sıra yatay ve dikey konulmuş tuğlalarla örülmüştür. Bugün açıklıklarının tamamı camekânlarla kapatılmış olan son cemaat yerinin orta kısmı aynalı tonoz, yan kısımları kubbe örtülüdür; sütun başlıklarının antik yapılardan devşirme olduğu görülür. Buradan ortadaki ana kapı ile harime, sağ ve soldaki kapılarla da yan mekânlara girilir. Bu plan tertibi XIV ve XV. yüzyıllarda sıkça görülmektedir. Yan kapıların varlığı, iki yandaki mekânların ön-

Hatuniye Camii - Amasya

